

A. GIRDENIS, A. ROSINAS

KELETAS SAMPROTAVIMŲ DIALEKTOLOGINĖS FONETIKOS KLAUSIMAIS

Vladas Grinaveckis savo straipsniu „Dėl naujo požiūrio į kai kuriuos lietuvių istorinės dialektologijos klausimus“¹ sudarė mums progą kiek plačiau pakalbėti tarmių fonetikos tyrinėjimo metodų klausimais, kurie, mūsų nuomone, šiuo metu yra labai aktualūs.

Kad V. Grinaveckis į mūsų recenziją yra rimtai ir dalykiškai gilinęsis, supratome jau ir iš jo pranešimo III Sąjunginėje baltistų konferencijoje tezių, kuriose gražiai pasinaudota (suprantama, dėl tezių specifikos neminint autorių) viena mūsų recenzijoje pasiūlyta idėja (tikriausiai sakant, paties profesoriaus idėjos patikslinimu): priimamas teiginys, kad junginiai *man-* / *nam-* yra fonetiškai virtę į *mɔn-* / *nɔm-* tiksliai nekirčiuotose pozicijose².

Iš svarbesnių straipsnio sprendimų bei patikslinimų, reikšmingų ir mūsų tyrinėjimams, ypač čia norėtusi atskirai pažymėti šiuos: a) iki šiol buvusios neaiškios skiemens kirčio sąvokos patikslinimą, b) dalinį fakultatyvinio kirčio neatitraukimo pripažinimą autentišku šiaurės žemaičių tarmės faktu, c) kirčio atitraukimo pietų aukštaičių šauksmininke iškėlimą ir akcentavimą, d) preciziškesnį kirčio traukimo pėdsakų latvių kalbos pokirtinėse pozicijose aptarimą.

Kadangi V. Grinaveckis mato didelį prieštaravimą (plg. „labai susipainioja prieštaravimuose“, p. 199³) tarp mūsų pareikštos minties, kad šalutiniai kirčiai yra žemaičių inovacija, ir kitoje vietoje pasakyto teiginio apie nekirčiuotų skiemenų priegaidės defonologizaciją toje tarmėje, darosi aišku, kad skiemens kirčiu jis vadina priegaides⁴. Kitaip suprantant tą terminą, jokie prieštaravimo mūsų formulavimuo-

¹ Baltistica XI (1975) 185–200.

² Plg. V. Grinaveckis, Dėl lietuvių kalbos tarmių balsio *e* pakitimo heterosilabinių *m*, *n* aplinkoje, – III Sąjunginė baltų kalbotyros konferencija. Pranešimų tezės, Vilnius, 1975, 32 t. ir A. Girdenis, A. Rosinas, (rec.) V. Grinaveckis, Žemaičių tarmių istorija, – Baltistica X (1974) 200.

³ Čia ir toliau (jeigu kitaip nenurodyta) skaičiai reiškia V. Grinaveckio straipsnio puslapius.

⁴ Vadinas, išeitų, kad *skiemens kirtis* vartojamas bendrojoje kalbotyroje priimta 'priegaidės' reikšme (žr. Z. Gołab, A. Heinz, K. Polański, Słownik terminologii językoznawczej, Warszawa, 1968, 258, s. v. *Intonacja wyrazowa*, ir 27, s. v. *Akcent sylabiczny*). Bet tada nelabai suprantama V. Grinaveckio straipsnio 33 išnaša (p. 198): ten minimoje J. Kazlauskio knygos recenzijoje kaip tik kalbama, kad skiemens kirčiu fonologinėje literatūroje vadinamos priegaidės (Baltistica

se negalima įžiūrėti, nes apie jokių prabaltų šalutinius kirčius klasikinės baltų akcentologijos darbuose nekalbama; nerekonstruoja jų ir V. Grinaveckis (bent jau *explicite*).

Labai svarbu yra tai, kad p. 187 t. beveik be didesnių išlygų pripažįstama, jog fakultatyvinis kirčio neatitrukimas, konstatuotas Jablonskio jau 1898 m. (tokiose formose, kaip alsėdiškių *arklỹs, pelė, skolõs, sopuliũ*), yra autentiškas žemaičių tarmės faktas, o ne kokia vėlyva anomalija, atsiradusi dėl bendrinės kalbos poveikio⁵. Tyrinėjimai, atlikti pastaraisiais metais, dar tvirčiau paremia įžvalgius Jablonskio pastebėjimus. Pietinių šiaurės žemaičių (Luokės, Janapolės, Rietavo, Judrėnų ir Veiviržėnų šnektų) rišlios kalbos magnetofoniniuose įrašuose neatitrukta kirtį parodė 18,2% visų oksitoninių formų (t. y. 1264 iš 6942). Dažniausiai kirtį išlaiko ilgosios (26,1%) ir ypač vad. antrinės (33,1%) galūnės⁶. R. Bagvilaitės duomenimis⁷, rišliuose varniškių tekstuose kirčio neatitrukia maždaug 21% oksitoninių formų (1902 m. gimusios informantės kalboje – 17,8%, 1889 m. gimusios informantės kalboje – 26,3%; abi informantės neraštingos). Viena forma su neatitrukta kirtimi pasakoma kas 14–15 sekundžių. Apskritai, varniškiai linkę išlaikyti beveik kiekvieną galinį kirtį, sutampantį su frazės arba sintagmos kirtimi.

Taigi V. Grinaveckis kirčio neatitrukimo autentiškumą pripažino visai pagrįstai. Tai, kad kol kas iš to jis nelinkęs daryti platesnių išvadų, šiuo atveju ne taip svarbu, nes pripažinus šiuos faktus, anksčiau ar vėliau teks pripažinti ir juos ignoruojančios diachroninės kirčio interpretacijos netvirtumą. Ne senosios interpretacijos naudai kalba ir labai vertingi straipsnyje išskelti kirčio atitrukimo pietų aukštaičių (dzūkų) šauksmininko formose pavyzdžiai *dùkrel, màmyte, Màyte* ir kt., kurie šiaipjau mums buvo žinomi, bet neatrodė tokie reguliarūs. Jie gerokai sutvirtina spėjimą, kad kirčio atitrukimo procese lemiamas vaidmuo yra priklausęs sakinio intonacijai, ypač enklizės ir intonacinės „izoliacijos“ reiškiniams⁸: V. Grinaveckio

VIII (1972) 197), ir priekaištaujama autoriui tik todėl, kad jis suteikęs] tam terminui kažkokią kitokią, *explicite* niekur neatskleistą reikšmę.

⁵ Tiesa, dviejose vietose (p. 187, 5 išn., ir p. 188) dar neatsargiai prasitariama apie galimą bendrinės kalbos ar aukštaičių įtaką, kurios pats Jablonskis niekur nemini ir kuri (spaudos draudimo laikais!) mums atrodo neįsivaizduojama. Pavyzdžiai, turį rodyti tokią įtaką, kur kas lengviau paaiškinami emfaze, kurią (priešingai, negu atrodytų iš straipsnio) ir mes esame paminėję recenzijoje (p. 190).

⁶ Su daugeliu tų įrašų galima susipažinti LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ir Vilniaus universiteto Fonetikos laboratorijos fonotekose.

⁷ R. Bagvilaitė, Varnių tarmės fonetika, Dipl. darbas, Vilnius, 1975, 43–47, § 22–24 (ypač žr. p. 46 pateikiamą lentelę ir gausius rišlios kalbos pavyzdžius p. 222–326).

⁸ Plg. mūsų rec., 190. Tačiau V. Grinaveckis apsirinka (iš dalies dėl mūsų pačių kaltės), kad šauksmininkas yra vienintelis argumentas, paremiąs šią mūsų atsargią prielaidą (jos dar nedrįstume nė hipoteze pavadinti). Iš tikrųjų ji daugiau remiasi čia minėtu fakultatyviniu kirčio neatitrukimo

pavyzdžiai aiškiai rodo, kad intonaciškai silpnose pozicijose baritonezė galima net pačiose pietinėse šnektose.

Taip pat reikia pritarti autoriaus pastabai, kad kupiškėnų forma *šūsma* (matyt, transkribuotina *šūsmà*) veikiausiai turi atitrauktinį kirtį ir todėl audiciniams neatitrauktinio kirčio priegaidžių tyrinėjimams netinka⁹. Kartu čia V. Grinaveckis netiesiog pritaria iki šiol vienur kitur (pvz., tarmių chrestomatijoje) kvestionuotai minčiai, kad rytiečių atitrauktinio kirčio priegaidė skiriasi nuo neatitrauktinio kirčio priegaidės. O jeigu taip, tai kalbamięji eksperimentai išlaiko tam tikrą vertę: įrodo, kad atitrauktinis kirtis skiriasi nuo neatitrauktinio.

Su latvių „kirčio traukimo pėdsakais“ bus atsitikęs toks pat nesusipratimas, kaip ir su nelemtuojų skiemens kirčiu. Kadangi V. Grinaveckis visą laiką rašydavo apie latvių šalutinius kirčius, mums niekad nė į galvą neatėjo, kad jis iš tikrųjų turi galvoje ne kirčius, o pokirtines priegaides (jas, kaip žinoma, latviai gali turėti net jokio šalutinio kirčio neturinčiuose skiemenyse). Kad straipsnyje veikiausiai kalbama būtent apie pokirtines priegaides, rodytų 28–30 išnašose (p. 197) minima literatūra, kurioje nurodytose vietose minimos tik pokirtinės priegaidės¹⁰. O patys šalutiniai kirčiai (ne jų priegaidės) vis dėlto yra pasiskirstę pagal tas pačias universalias taisykles, kaip ir islandų ar čekų kalbose (t. y. taip, kaip mes teigėme savo recenzijoje), plg. Endzelyno pavyzdžius *'ada,tiña*, *'meite,nīte*, *'lasī,tājiēm*, *'lasī,šana*, *'meite'nītēm* ir t. t. (Endzelin LG 20, §12¹¹), tad be reikalo V. Grinaveckis bando tai neigti.

Jau vien dėl tų pozityvių dalykų, kuriuos čia iškėlėme¹², V. Grinaveckio straipsnis, be abejonės, yra aktualus ir vertingas. Ypač mūsų mokslo tolesnei raidai svar-

traukimu stipriosiose frazės pozicijose ir tam tikromis bendraindoeuropietiškomis tendencijomis, ryškiausiai atsispindėjusiomis sen. graikų ir indų kalbose (plg. H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, V, Heidelberg, 1929, 335 t. et passim; plg. dar P. Garde, *L'Accent*, Paris, 1968, 93 t.).

⁹ Tą teiginį čia kiek švelniname todėl, kad taip, rodos, yra ne visose rytiečių šnektose (plg. Z. Zinkevičiaus pastabą (LD 360, § 663) : „vietomis kirčiuoja ir *sūksma*, *sūkssta*“).

¹⁰ Plg.: „Neuzsvērtajās (išretinta mūsų – A. G., A. R.) saknes zilbēs lībiskajās izloksnēs palaikam patur starpību starp stiepto un nestiepto (^2) intonāciju [...]“ (M. Rudzīte, *Latviešu dialektoloģija*, Rīgā, 1964, 158). Apie priegaidę kalbama ir straipsnyje: Вяч. В. Иванов, О прерывистой интонации в латышском языке, – *Rakstu krājums, Veltījums akadēmiķim profesoram dr. Jānim Endzelīnam ...*, Rīgā, 1959, 141 et passim. Dėl termino *слогоударение* reikšmės žr. dar Endzelyno *слогоударение* „priegaidė“ ir *Silbenakzent* „t. p.“. Kad būtent tokia yra šio termino reikšmė, patvirtino ir pats prof. Viačeslavas Ivanovas savo laiške, rašytame vienam iš mūsų 1975 m. gruodžio 4 d.: „Что же касается второй пары (политоническое / монотоническое *слогоударение*), она совпадает с наличием / отсутствием слоговых интонаций (как Вы верно заметили)“. Vadinas, kalbamąjį terminą J. Kazlauskas iš tikrųjų yra supratęs ir vartojęs ne visai tiksliai (plg. šio str. 4 išn.).

¹¹ Cituodami Endzelyno schemas pakeitėme tarptautinio fonetinio alfabeto ženklais (‘ – pagrindinis kirtis, ‘ – šalutinis kirtis).

¹² Objektyvumo dėlei čia reikėtų pridurti, kad pastaruoju metu žemaičių laužtinį akūtą labai archaišku reiškiniu laiko ir olandų kalbininkas Kortlandtas (žr. F. H. H. Kortlandt, *Slavic*

bus yra netiesioginis iki šiol painiotos skiemens kirčio sąvokos tikrojo turinio atskleidimas¹³.

Vis dėlto tenka konstatuoti, kad, norėdamas būti labai operatyvus, V. Grinaveckis yra, matyt, dirbęs gal kiek skubotai ir todėl daug kur nespėjo pakankamai įsigilinti į recenzijos ir kitų mūsų rašinių teiginius, atidžiau peržiūrėti literatūrą, kuria mes remiamės, parinkti ginčijamiems teiginiams tikrai svarius kontrargumentus ir, svarbiausia, rasti dėstymui tinkamiausią formą.

Pradžiai imkime kad ir paskutinį momentą.

Gera žinoma, kad mokslinis tekstas pirmiausia turi žadinti vienokias ar kitokias mintis, teorinius apmąstymus, o ne emocijas. Todėl lingvistinio straipsnio kontekste įvairūs ekspresyvūs žodžiai bei frazeologizmai (pvz.: *beprasmis teiginys*, *daugiau negu eilinis išradinėjimas*, *imstyti*, „diskutuoti, polemizuoti“, *išrašyti gimimo metrikus* [kirčiui], *įvykdyti revoliuciją*, *naujagimis*, *nebuvelės formos*, *nertis iš kailio*, *pakibti ore* [apie teiginį], *prasimanymas*, *pretenduoti į perversmus*, *pri-segti nesąmones*, *savavaliauti*, *vulgarinti*) ir šiaip pernelyg energingi formulavimai (pvz., *Tai nieko bendra neturi su tikruoju mokslu* ir kt.) atrodo lyg paimti iš kitokio pobūdžio ir stiliaus darbų. Šiame tekste jie atlieka (kalbant informacijos teorijos terminais) tik pašalinio triukšmo vaidmenį ir todėl gerokai trukdo tiksliai suvokti turinį, o vietomis jie net sudaro (tikriausiai, klaidingą) įspūdį, kad autorius į mūsų recenziją reagavo lyg į kokiį žeidimą¹⁴. Dar blogiau – iš tų ekspresyvių formulavimų skaitytojas gali pasidaryti nepagrįstą išvadą, jog straipsnyje nevengiama panaudoti *argumentum ad populum*.

Tik skubotumu galima aiškinti dalykinio pobūdžio apsirikimus ir netikslias šiai kurių mūsų teiginių interpretacijas. Sakysim, kalbant apie atitrauktinio kirčio priegaidės, teigiama, kad mes pasitelkę nebuvelės kretingiškių žemaičių formas *tūs(ė)*, *tūos(ė)* ar net **tūs(ė)*, **tūos(ė)* (vietoj pastarųjų pajūriškiai vartoją tik *tūs*, *tūos*, p. 190) ir nepastebima, kad čia daromi keli nemaži apsirikimai: a) recenzijoje formos **tūs(ė)*, **tūos(ė)* yra pateiktos kaip nesami faktai, kurie turėtų egzistuoti pagal V. Grinaveckio įrodinėjamą hipotezę, o iš straipsnio atrodo, kad mes jas laikome realiomis, b) nesuprasta, kad parašymais *tūs(ė)*, *tūos(ė)* mes fiksuojame po dvi formas: *tūs* / *tūsė* ir *tūos* / *tūosė*, c) netiksliai vartojami kretingiškių ir pajū-

Accentuation, Lisse / Netherlands, 1975, 25–27). Atrodo, prie tos nuomonės prieita nepriklausomai nuo V. Grinaveckio, nes jo darbai knygoje neminimi. Palikdami detalesnę tos hipotezės įvertinimą ateičiai, čia tik pasakysime, kad ir dabar toks požiūris mums neatrodo įtikinamas: laužtinė priegaidė turėtų būti nesena.

¹³ Baigdami kalbėti apie tai, norėtume dar pridurti, kad „terminą“ *morfemos kirtis* recenzijoje mes minime tik *skiemens kirčio* eksplikacijai (apie ją žr. А. А. Зиновьев, *Логика науки*, Москва, 1971, 54–55, § 22) ir nė nemanome jį kam nors „piršti“ (taip tvirtinama p. 199) kaip reikalingą lingvistinį terminą. Žinoma, jeigu *skiemens kirtis* yra *priegaidės* sinonimas ir V. Grinaveckiui, ta mūsų eksplikacija nereikalinga. Be to, teikti naują terminą juk nėra joks nusižengimas (lygiai kaip ir nepriimti kitų teikiamo termino).

¹⁴ Mums būtų labai nemalonu, jeigu taip yra iš tikrųjų. Tokiu atveju mums neliktų nieko kita, kaip atsiprašyti autorių už tas recenzijos vietas, kurios, gal būt, jam pasirodė įžeidžiamos.

riškių terminai: formas su *-ę* turi ir kai kurie kretingiškiei (plg.: *če tūsė lėlienūsė* Jdr, *šlėpštekūsė tūsė* End), ir kai kurie pajūriškiai (pvz.: *kūožnūsė tūsė miestė-lūsė* Skd, *če d^uomienūsė, tūsė pōlverkūsė* Sd)¹⁵. Vadinas, šios formos ir toliau lieka svarus argumentas mūsų nuomonės naudai.

Panašus apsirikimas įsibrovė ir p. 200, kur sakoma, kad recenzijoje (p. 201) pateikti antkapių užrašai esą iš vakarinių dounininkų (t. y. kretingiškių) ploto, nors tarp vienuolikos mūsų nurodytų punktų šeši (Gadūnavas, Kantaučiai, Lec-kava, Mosėdis, Tirkšliai, Židikai) tikrai priklauso rytiniams dounininkams (t. y. telšiškiam).

Straipsnyje mūsų teiginys, kad žemaičių nelaužtinis akūtas yra neryškus, be abejo, suprastas netiksliai, nes jam prieštaraujama tuo, kad net moksleiviai nedarą laužtinės priegaidės skyrimo klaidų (p. 196), nors ir mes patys rašėme, kad laužtinis akūtas šiaurės žemaičių yra idealiai skiriamas (žr. mūsų rec., p. 197). Iš tikrųjų ten buvo kalbama apie nelaužtinį akūtą, vartojamą prieš šalutinį nukeltinį kirtį, o jis tikrai prasčiau skiriamas kaip laužtinis.

Visai keistà, tarsi V. Grinaveckio knygos neskaičiusio žmogaus rašyta, atrodo 18 išnaša (p. 194–195), kurioje norima visiškai dementuoti šiaurės žemaičių šalutinį kirtį *dōunà* „(vns. vard.) *dūona*“ tipo formose, nors knygoje (ŽTI 71) aiškiausiai pasakyta: „daugelyje žemaičių tarmių vietų nukeltinis kirtis analogiškai yra atsiradęs ir trumpuose galiniuose skiemenyse, pvz.: *šârkà* ~ *šârka*, *kârvė* ~ *kârve*, *šârkàs* ~ *šârkas*“¹⁶.

Nesupratome ir 33 išnašos (p. 198–199), kurioje keliamos J. Kazlausko knygos recenzijoje tariamai padarytos klaidos ir tvirtinama, jog recenzentai ten Kazlauskui priskyre mintį, kad *sakâu* tipo formose esąs nefonologinis kirtis. Iš tikrųjų toje recenzijoje teigiama, kad knygoje (ir maždaug recenzentų nurodytoje vietoje, p. 106 t.) skiemens kirčiu laikomas lyg ir šalutinis nukeltinis kirtis. Autorius, tikriausiai, per apsirikimą pasirenka puslapį, kur nieko apie tai nekalbama, todėl jam, matyt, ir atrodo, kad Kazlauskui priskiriamos kažkokios „nesąmonės“. Nepavyko nustatyti, ir kuo ydingos yra tos išnašos pabaigoje (p. 199) pacituotos teiginių nuotrupos, paimtos iš „Mažeikių tarmės fonologinės sistemos apžvalgos“, nors straipsnyje iš jų daromos gana rimtos išvados: mėginama tuo netiesiogiai įrodyti, kad maždaug visi tų nuotrupų autoriaus darbai esą menki. Bet juk kiekvienam fonologui aišku, kad a) jeigu kuris kirtis yra nefonologinis, fonologinė interpretacija būtinai jį at-

¹⁵ Plg. dar 1759 m. „Ziwato“ *tufy* VIII₂₂, 51₆, 52₅, 197₁₇, *tofy* 161₂₇, 191₁₄, 271₂₂, 273₁₇.

¹⁶ Ir šiaip ta išnaša atrodo paradoksali. Pavyzdžiui, mums visai neaišku, iš kur paimta forma **dētē* „dėti“, kurioje šalutinio kirčio negalėtų būti, ir kaip galima galinio kirčio minėtose formose nelaikyti fonologiniu, gerai žinant, kad jis diferencijuoja žodžius ir formas. Antra, formų *šârkà* ir kt. akūto alotonas yra tarpinis tarp laužtinio ir stumtinio, todėl gali būti žymimas ir taip, ir taip. Prie laužtinio ženklo teko grįžti todėl, kad iškilo reikalas užrašinėti ir tokias formas, kaip salantiškių vns. vard. *gâlvà* ir vns. įn. *gâlvò*. Kas gi čia bloga ar nesuprantama?

meta, eliminuoja kaip nerelevantišką fonologinio kirčio atgarsį (*l'écho de l'accent*¹⁷), b) žemaičių žodyje distinktyvinę funkciją tam tikrais atvejais atlieka ir pagrindinis, ir šalutinis kirtis (plg. tokias minimaliąsias poras, kaip *kailėnėms : kailėnėms, gòdėna* „gudino, pratio“: *gòdėna* „Gudino, -a“), tad ir vienas, ir kitas turi būti laikomas fonologiniu.

Neapgalvotas yra mėginimas visiškai atmesti eksperimentų, kuriuos tikrai sąžiningai yra atlikę studentai, rezultatus. Kiek tiesos yra tikrai autoriaus pageidavime, kad būtų eksperimentuojama ne su mokiniais, bet su augesniais žmonėmis. Deja, mes nežinome tokios metodikos, kuri leistų dirbti su mažaraščiais ir beraščiais diktoriais bei auditoriais. Tačiau visiškai tvirtai galime čia pasakyti, kad nereti nukrypimai nuo žodynuose fiksuojamo kai kurių žodžių kirčiavimo, kuriuos V. Grinaveckis pastebėjo nespausdintuose eksperimentavusių studentų darbuose, jau tikrai nieko neįrodo ir nepaneigia, nes eksperimentuoti pagal iš anksto sudarytą metodiką gali net ir tiriamosios kalbos beveik nemokantys žmonės¹⁸. Be to, čia gali kilti klausimas, kaip nustatyti priegaidžių klaidas tekste tokios tarmės, kuri, autoriaus nuomone, priegaidžių neturi. Juk remdamiesi bendrinės kalbos kirčiavimu, galėtume ir, tarkim, tokius kur nors žemaičiuose užrašytus žodžius, kaip *geřklę, gòmurį, kařcios, kùćios, silpnas, skámba, traũkinį, vaľkiotis*, palaikyti priegaidžių neskyrimo įrodymu¹⁹.

Subjektyvūs, neapgalvoti atrodo samprotavimai apie tariamai didelę savo laiku tikrai buvusių neprastų, bet dabar jau gerokai pasenusių Gerulio eksperimentų vertę ir reikšmę ir apie tariamą visiškai skirtingą vakarų aukštaičių ir žemaičių priegaidžių prigimtį. Matyt, rašydamas savo straipsnį, autorius dar nebuvo susipažinęs su instrumentiniais vakarų aukštaičių ir šiaurės žemaičių priegaidžių tyrinėjimais, paskelbtais 1974 m. birželio mėnesį išėjusiame VVPI leidinyje „Eksperimentinė ir

¹⁷ Plg. P. Garde, min. veik., 53–57, 150–154, ypač 152.

¹⁸ Pavyzdžiui, serbų-chorvatų kalbos priegaidės su Jugoslavijos vidurinių mokyklų mokiniais sėkmingai yra tyręs amerikietis Magneris (žr. T. Magner and L. Maťejka, *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*, University Park and London, 1971).

¹⁹ Iki šiol buvome įsitikinę, kad viešai nepaskelbtų darbų citavimas be autorių sutikimo prieštarauja mokslo etikai, todėl nesiryžome ir dabar nesiryžtame minėti žinomų kalbininkų disertacijas ir diplominius darbus, kuriuose tikrai rašoma *vãkšľũo, pãrsprũoga* (rodos, su tokio tipo „klaida“ yra žodžiai *pošĩmpėlkĩe, si'nũotãrpĩe*, ŽTI 69: juose lauktume akūtinių *ĩ* ir *uo*). Priėmę V. Grinaveckio „metodą“, galėtume, pavyzdžiui, nurodyti, kad savo diplominiame darbe „Laukuvos tarmė“ (Vilnius, 1952) jis tam tikrose pozicijose yra gražiai skyręs dvejopas atitrauktinio kirčio priegaides (plg.: *dãrbũ, pėlnũ, vũoverĩe : vãrlĩe, pòrvũ, dĩgolĩs*, p. 23 t.), bet vėliau (1955.I.17) to skyrimo atsisakęs, ir, tuo remdamiesi, priekaištauti jam už nuomonės kaitaliojimą (kuris straipsnyje prikišamas vienam iš mūsų). Bet toks priekaištas ir toks jo argumentavimas, suprantama, būtų nepagrįstas ir netaktiškas, nes kiekvienas tyrinėtojas turi ne tik teisę, bet ir besąlyginę pareigą taisyti ir net radikaliai keisti savo teiginius, jeigu to reikalauja vėlesni stebėjimai ir eksperimentai arba tam tikri geriau ir giliau suvokti teoriniai principai.

praktinė fonetika“. Tolesni tyrinėjimai dar tvirčiau įrodė, kad, pavyzdžiui, šiaurės žemaičių akūtas (ypač jo laužtinis alotonas) nėra intensyvesnis už cirkumfleksą. Pavyzdžiui, prieš redukuotą galūnę (*pūte* : *pūte* tipo formose) vidutinis cirkumfleksinių ir akūtinių balsių intensyvumas atrodo taip (0 dB atitinka 18 mm aukščio amplitudę 10 × padidintoje oscilogramoje): \tilde{e} : $15,2 \pm 3,0$ dB, \hat{e} : $13,9 \pm 5,6$ dB; \tilde{i} : $14,0 \pm 4,0$ dB, \hat{i} : $12,5 \pm 5,0$ dB; \tilde{o} : $16,1 \pm 3,1$ dB, \hat{o} : $14,0 \pm 4,6$ dB; \tilde{u} : $14,8 \pm 2,7$ dB, \hat{u} : $13,7 \pm 5,4$ dB. Vadinasi, subjektyviai suvokiamas didelis akūto stiprumas yra akustinė iliuzija, o ne realus faktas. Gerulis šių dalykų objektyviai nustatyti negalėjo dėl naudotos aparatūros techninių galimybių, todėl jo priegaidžių kreivės iš esmės tik iliustruoja pagrindinio dažnumo judėjimą tam tikromis intonacinėmis sąlygomis.

Prieš keldamas labai griežtus reikalavimus mūsų minimiems eksperimentams, autorius turėjo prisiminti, kad niekas net primityviausiais eksperimentais iki šiol nėra įrodęs, kad, pavyzdžiui, rytiečiai tikrai neskiria vienabalsių priegaidžių arba kad dvejopas atitrauktinio kirčio priegaidės turi tik kai kurie kretingiškiei. Mūsų supratimu, net ir ne visai išbaigtais eksperimentais pagrįstos tezės yra priimtinesnės už jų alternatyvas, paremtas tiktai principu *ipse dixit* ir „viešąja nuomone“. Todėl ir chrestomatijos „Lietuvių kalbos tarmės“ duomenys mums neatrodo koks lemiamas tų ar kitų reiškinių buvimo ar nebuvimo įrodymas: ji ne tiek atspindi realias tarmių fonologines ypatybes, kiek užrašinėtojų dialektologinę bei fonetinę patirtį ir įsitikinimus²⁰.

Kaip jau yra rašyta kiek anksčiau, kol kas mūsų tarmių fonetikos tyrimai tebėra „embrioninėje stadijoje“, todėl nuolatiniai nauji pastebėjimai ir atradimai, dažnas senesnių nuomonių peržiūrėjimas ir net drastiškas laužymas čia yra neišvengiamas dalykas – ir tam kiekvienu momentu turime būti morališkai pasirengę.

Neapgalvojo autorius ir labai sunkaus mūsų adresu nukreipto kaltinimo, kad „recenzijoje kartais pasitaiko ir recenzuojamos knygos teiginių iškraipymų“ (p. 198). Galimas daiktas, kad šis teiginys turi tiesos, nes knygoje yra nemaža nelabai aiškių vietų (plg. kas pasakyta dėl skiemens kirčio), kurias galėjome ir ne taip suprasti. Tačiau prie šio kaltinimo cituojamas knygos teiginys apie latvių kalbos kirčiavimo sistemos senumą ir mūsiškis to teiginio perfrazavimas savo turiniu yra visiškai identiški, išskyrus tik tai, kad vietoj šiaurinių tarmių mes minime

²⁰ Ir, žinoma, nei ja, nei kitais panašiais šaltiniais remdamiesi, negalėsime objektyviai paneigti „dviviršūnio“ kirčio „suvalkiečių“ *vienà* tipo formose buvimo galimybės: čia lemiamą žodį turi tarti eksperimentai. Tai pasakytina ir apie priegaidžių opoziciją rytiečių inesyvo ir iliatyvo formose *laukuos*: *laukuōs*, kurios, kaip teisingai pastebėjo V. Grinaveckis (p. 194), negali būti vienaskaitinės: santrumpa *vns.* recenzijoje atsirado kaip elementarus *lapsus calami*. Ta pačia proga norėtu-me ištaisyti ir kitas didesnes recenzijoje pastebėtas korektūros klaidas: p. 199₃₀ vietoj p. 180 turi būti p. 190, p. 193₄₇ vietoj 87 *tt.* – 87*t.*, p. 195₂₉ – ₃₀ vietoj *delimnatyvinio-delimitatyvinio*, p. 201₅ vietoj *kiūornr-kiūorn*, p. 205₁₇ vietoj *vns. gal.* – *vns. kilm.*, p. 205₂₆ vietoj 234 – 235 ir p. 205₃₃ vietoj p. 329 – p. 325. Netaisome kelis syk galūnėse pasitaikiusio *e* vietoj \hat{e} .

kirtį atitraukiančias tarmes, kurias autorius, be abejo, ir turėjo galvoje, nes kai kur šiaurėje kirčio atitraukimo nėra. Jeigu čia ką mes ir neteisingai supratome, tai tik todėl, kad V. Grinaveckis nepatikslino termino *senas* reikšmės: be specialaus aptarimo, tas žodis gali būti suprastas tik taip, kaip jį mes supratome. Savo tolesniais „fantazavimais“ mes tenorėjome parodyti, kad senumo atžvilgiu latvių kalbos ir lietuvių tarmių kirčiavimo sistemos yra nesulyginamos²¹.

Dėl konkretesnių diachronijos ir net sinchronijos dalykų su autoriumi nelengva diskutuoti, nes jis, kaip matyti iš straipsnio, nelinkęs atsižvelgti į teorinius darbus, kurie nėra specialiai skirti baltistikai. Štai substrato klausimu, matyt, niekaip nerasime bendros kalbos, nes V. Grinaveckis piktinasi mūsų skepticizmu taip, tarsi mes būtume pirmieji pasaulyje kalbininkai, suabejoję substrato teorijos eksplanatorine galia, ir nė puse žodžio neužsimena apie recenzijoje (p. 191, 8 išn.) nurodytus „anti-substratinius“ tyrinėjimus²². Paties V. Grinaveckio tyrinėjimai, sugretinti su baltistikos klasikų darbais, skeptišką požiūrį į kalbamąją teoriją gali tik sustiprinti. Sunku, sakysim, palankiai vertinti žemaičių kirčio atitraukimo aiškinimą kuršių substratu, prisimenant gerai žinomą ir nei V. Grinaveckio, nei kitų tyrinėtojų kol kas, rodos, viešai nepaneigtą Endzelyno nuomonę, kad kuršių kirtis yra buvęs laisvas: „[...] leiši un senprūši ar zināmiem ierobežojumiem paglābuši brīvo vārda akcentu; ka tas bijis brīvs arī kuršu valodā (išretinta mūsų – A. G., A. R.), rāda pirmāk minētās kursiskās formas [...]“ (Endzelins LVG 32, plg. Endzelin LG 19).

Antra vertus, mums atrodo, kad V. Grinaveckis, diskutuodamas su mumis dėl substrato, vietomis kalba apie kiek skirtingus dalykus, negu mes savo recenzijoje. Vienas dalykas yra ieškoti kurios išnykusios kalbos pėdsakų kitos kalbos teritorijoje, aiškinti substratu bendrą kalbinę situaciją ir jos teritorinę diferenciaciją apskritai, netgi interpretuoti tam tikras bendriausias raidos tendencijas, kitas dalykas yra aiškinti konkrečius kalbos ar tarmės pakitimus visai paminklų nepaliku-

²¹ Tai nėra koks „savavaliavimas“, o visai taisyklingas klaidingų teiginių neigimo būdas, vad. *reductio ad absurdum* (žr. Mała encyklopedia łogiki, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970, 555 t.; Н. И. Кондаков, Логический словарь-справочник, Москва, 1975, 520).

²² Recenzijoje minėjome ir žymųjį indoeuropeistą J. Kuryłowiczių, kuris ten nurodytoje vietoje rašė, kad esama polinkio aiškinti tam tikrus kalbos pakitimus substrato arba adstrato poveikiu, bet „Dies wäre jedoch nicht bloß problematische, sondern überhaupt keine sprachwissenschaftliche Lösung der Frage“ (J. Kuryłowicz, Indogermanische Grammatik, II, Heidelberg, 1968, 191, § 246). Kitoje vietoje jis yra kategoriškai tvirtinęs, kad lingvistinio aiškinimo sfera turi būti apribota tiksliai lingvistiniu tyrinėjamo pakitimo aspektu, t. y. sistemos būkle iki kitimo ir po jo (žr. Е. Курилович, О методах внутренней реконструкции, – Новое в лингвистике, IV, Москва, 1965, 404). Čia įdomu pažymėti, kad V. Grinaveckis (matyt, pats to nežinodamas) iki šiol yra įrodinėjęs ir Kuryłowicziaus pareikštą nuomonę, kad senieji **t*, **d* yra išsilaikę šiaurės vakarų žemaičių šnektose, plg. „encore en žemaitė nord-ouest *t*, *d* se maintiennent-ils à l'intérieur du mot“ (J. Kuryłowicz, L'apophonie en Indo-européen, Wrocław, 1956, 236).

sios kalbos substratu. Savo recenzijoje mes turėjome omeny antrąjį atvejį (žr. p. 191), o V. Grinaveckis daugiausia operuoja argumentais, remiančiais pirmąjį, dėl kurio mes apskritai nieko nesame rašę. Autorius mūsų pastabas galėjo kur kas paprasčiau nukreipti nuo savęs, nurodydamas tikrąjį jų adresatą: juk ginamieji adstratiniai ir substratiniai aiškinimai yra iš esmės tik atitinkamų A. Salio hipotezių konkretizacija²³.

Straipsnio pabaigoje V. Grinaveckis sakosi savo knygoje rėmęs „teoriniais teiginiais tokių baltistų, kaip J. Endzelynas, K. Būga, Z. Zinkevičius, J. Kazlauskas, V. Mažiulis, J. Palionis ir kt.“ (p. 200). Iš tikrųjų vargu ar tai tiesa. Pirmiausia, šis tvirtinimas negali būti visai teisingas todėl, kad minimieji žymūs mokslininkai nėra kalbotyros teoretikai tikraja to žodžio reikšme: jie tyrinėjo ir tyrinėja tik specialias problemas. Antra, remtis visų tų labai skirtingų tyrinėtojų teoriniais pagrindais reikėtų laikytis visai eklektiškos metodologijos. Trečia, vargu ar įmanoma rasti ką priešingescio, kaip visiškai šiuolaikinės struktūrinės J. Kazlausko teorinės pozicijos ir V. Grinaveckio darbas, kuris ir savo teoriniais pagrindais, ir konkrečiais sprendimais yra visiškai kitos metodologinės krypties. Todėl, net ir norėdamas pritarti kuriems Kazlausko teiginiais, V. Grinaveckis neretai juos supranta kiek kitaip, negu pats autorius, arba vienur kitur ir nutyli (panašiai kaip ir Endzelyno nuomones dėl kuršių kirčiavimo ir, sakysim, dėl *ē (< *ei) raidos žemaičių tarmėje)²⁴. Pavyzdžiui, nei knygoje, nei straipsnyje nieko nesakoma apie tai, kad dvejobas kai kurių pajūriškių žemaičių atitrauktinio kirčio priegaidės ir Kazlauskas laikė morfonologinio apibendrinimo padariniu²⁵. Ne baltiškojo cirkumflekso pėdsaku jis laikė ir šalutinio nukeltinio kirčio cirkumfleksą²⁶, visai kitaip aiškino ir visos kirčiavimo sistemos, ypač priegaidžių susiformavimą.

Net ir Būgos teiginius, nors kiek priešingus savajai koncepcijai, V. Grinaveckis kartais nutyli. Taip atsitiko, pavyzdžiui, su labai gražiu, tiesiog visiškai šiuolaikiniu *ier*, *uor* atsiradimo iš *ir*, *ur* kuršiškiosiose latvių tarmėse aiškinimu, kurį, rašant apie panašius žemaičių reiškinius, būtinai derėjo paminėti ir visapusiškai įvertinti. Būga yra nustatęs tokias tų dvigarsių raidos stadijas: *ier*, *uor* < *ēr*, *ōr* < *er*, *or* < *ir*, *ur*, ir, jomis remdamasis, spėjo kuršius turėjus *ę*, *o* vietoj latvių *i*, *u* (Būga RR III 221). Mūsų siškis Viduklės ir Nemakščių apylinkių *ier*, *úor*, *iel*, *úol* ir kt. (< *ir*, *úr*, *il*, *úl* ir kt.) atsiradimo aiškinimas praktiškai yra tik šios hipotezės perkėlimas į žemaitišką dir-

²³ Žr., pvz., A. Salys, Kelios pastabos tarmių istorijai, — APh IV 25, 26, 33. Iš Salio darbų eina ir kai kurios ne visai korektiškos izofonų interpretacijos.

²⁴ Žr. Endzelīns DI II 19, 22 t. Nesiderina su Endzelyno požiūriu ir laipsniško (tolydaus) kirčio slinkimo į žodžio pradžią idėja, plg.: „[...] laikam arī latv. valodā vispirms div- un va ir ā- k zilbju oksitonos (ar īsu gala zilbi!) akcents ir atvilks uz pirmo zilbi (išretinta mūsų — A. G., A. R), pēc kam pirmās zilbes uzsvaru varēja [...] vispārināt“ (J. Endzelīns, Latviešu valodas skaņas un formas, Rīgā, 1938, 17).

²⁵ J. Kazlauskas, LKIG 25.

²⁶ J. Kazlauskas, LKIG 26 t.

vą. Mes buvome ir tebesame įsitikinę, kad ta hipotezė yra geresnė ir tvirčiau tipologiškai motyvuota, negu alternatyvus V. Grinaveckio spėjimas: mat, Europos kalbose ir jų tarmėse *ī*, *ū* vartimo į *ie*, *uo* pavyzdžių, rodos, nėra užfiksuota – žinomas tiksliai priešingas procesas (plg. v. a. *bruoder* > /brūdər/, *brief* > /brīf/). Ar Stanevičiaus laikais *i*, *u* buvo atviri, ar uždari, čia ne taip svarbu, nes tie balsiai galėjo susiaurėti prieš XIX a. Tačiau savo nuomonę, kad grafema *y* reiškia atvirą balsį ir Stanevičiaus raštuose, mes galime paremti dar dviem argumentais. Pirma, tą raidę kaip *ę* yra skaitęs Jablonskis: „Что согласный звук перед таким *é* (из общелит. *i*) мало смягчается у жемайтов, видно из того, что в книгах, писанных на жемайтском наречии (напр. у Станевича), краткий литовский *i* после согласных обыкновенно передается посредством знака *y*“²⁷. Antra, šią senovinę raidės *y* reikšmę kai kuriose dūnininkų šnektose rodo tokios epitafinių įrašų formos, kaip *PARGIWENYS* „pergyvenęs“: *JURGIS* „Jurgis“, *WASERY* „vasario“, *SUKALBIETY* „sukalbėti“ : *ATYLSI* „atilsį“ (1869 m.), užfiksuotos Laukuvos kapuose²⁸.

Tuo ir baigsime šiuos savo samprotavimus, įvairius čia nepaliestus mažmožius palikdami specialioms tyrinėjimams. Bet ir iš to, ką pasakėme, matyti, kad V. Grinaveckis savo knygą ir atsakomuosius straipsnius teiginius vertina per daug optimistiškai. Be abejo, turėdamas daugiau laiko ir svarių gerai patikrintų argumentų (jų, be abejo, galima rasti), mūsų pastabas jis būtų kur kas tiksliau supratęs ir rimčiau atrėmęs. O kadangi šį kartą jam to nepavyko padaryti, mes ir toliau liekame įsitikinę, kad po daugeliu savo recenzijos teiginių ir bendruoju ten duodamu knygos „Žemaičių tarmių istorija“ vertinimu galėtume ir dabar ramiai pasirašyti. Žinoma, tai sakydami, mes nenorime menkinti V. Grinaveckio nuopelnų lietuvių dialektologijai ir apskritai kalbotyrai. Jis buvo ir, matyt, toliau lieka pagrindinis mūsų dialektologijos *spiritus movens*, savo (kad ir labai diskusiniais) darbais žymia dalimi nulėmęs jos problematiką ir kryptį²⁹.

²⁷ Ив. Яблонский, По поводу приложения к отчету А. Л. Погодина о его поездке в Ковенскую губернию, – Живая старина I (1896) 124.

²⁸ Duomenys imti iš filologijos kandidato Norberto Vėliaus rinkinio, esančio LTSR MA Tautosakos rankraštyne (katalogo Nr. 3934).

²⁹ Už patarimus dėkojame aspirantui Kazimierui Garšvai.